

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ВАКАРЮК Л. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 349.2:331.101

ВИДИ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті аналізуються сформульовані в теорії права підходи до класифікації правових режимів та з'ясовується об'єктивність потреби в класифікації правових режимів у трудовому праві. Доводячи теоретичну та практичну необхідність класифікації правових режимів у трудовому праві, здійснюється класифікація цих правових режимів. Виокремлено п'ять підходів, у межах яких здійснена така класифікація, наприклад, залежно від об'єкта-носія правового режиму та від часу дії цього режиму тощо.

Ключові слова: *види режимів, галузевий режим, інституційний режим, класифікація, правовий режим.*

В статье анализируются сформулированные в теории права подходы к классификации правовых режимов и выясняется объективность потребности в классификации правовых режимов в трудовом праве. Доказывая теоретическую и практическую необходимость классификации правовых режимов в трудовом праве, разработана классификация данных правовых режимов. Выделено пять подходов, в рамках которых совершена такая классификация, к примеру, в зависимости от объекта-носителя правового режима и от времени действия этого режима и другие

Ключевые слова: *виды режимов, институциональный режим, классификация, отраслевой режим, правовой режим*

The article analyzes the approaches to the legal regimes classification, which are formulated in the legal theory, and discovers the objective character of a need to classify legal regimes in the labour law. While substantiating the theoretical and practical necessity of the legal regimes classification in the labour law, these regimes classification is being realized. There have been singled out five approaches, within which such a classification has been fulfilled, for example, depending on the legal regime object carrier and on this regime lifetime, etc.

Key words: *types of regimes, branch regime, institutional regime, classification, legal regime*

Вступ. Поняття «правовий режим» нині є досить вживаним у теорії права та невинуватено фрагментарно застосовується в межах трудового права. Водночас слід звернути увагу на те, що окреслене поняття використовується з різним сенсом, часто у такому сенсі, що має лише опосередковане відношення до правового режиму. Указане вчені пояснюють тим, що поняття правового режиму залишається широковживаним, проте, одним із най-

менш досліджених та найбільш складних в правознавстві понять, зумовлюючи «великий простір для наукових дискусій про універсальне поняття, сутність, призначення та характер правових режимів» [1, с.4–5]. Безперечно, краще зрозуміти соціально-правову природу та юридичний зміст правового режиму загалом можливо лише шляхом дослідження галузевих правових режимів, зокрема правового режиму трудового права, сутність якого розкривається в процесі критичного комплексного аналізу системи правових режимів, що мають місце в цій галузі права.

Стан дослідження. Хоча поняття «правовий режим» у трудовому праві вже було фрагментарно досліджене (головним чином українським вченим О.А. Яковлевим), а окремі види цих правових режимів (зокрема режим праці та відпочинку, режим праці на шахті, режим праці осіб з інвалідністю, правовий режим роботи осіб зі зниженою працездатністю тощо) були широко досліджені вченими-трудовами (наприклад, О.В. Гафуровою, М.І. Іншином, Б.П. Капанадзе, С.О. Сільченком, Н.В. Сорокіною та іншими науковцями), слід визнати, що з'ясування видів та питання класифікації правових режимів у трудовому праві ще не було предметом комплексного дослідження ні у вітчизняній, ні в зарубіжній теорії трудового права.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних видів правових режимів у трудовому праві України та їх класифікація.

Результати дослідження. У чинному Кодексі законів про працю України поняття «режим» можна зустріти декілька разів, зокрема у ч. 2 ст. 13 та ч. 3 ст. 32. При цьому поняття режиму застосовується щодо роботи, тривалості робочого часу та відпочинку. Також звернемо увагу на те, що законодавець безпосередньо не використовує вказаних режимів поняття «правовий режим», хоча, на нашу думку, в окреслених випадках мова ведеться саме про правовий режим, адже вказані режими мають очевидне відношення до права.

Водночас у проекті Трудового кодексу (далі – ТК) України (у редакції від 24 липня 2017 року, підготовлений до другого читання) поняття «режим» зустрічається частіше, а саме: у ч. 5 ст. 9, п. 5 ч. 2 ст. 32, п. 2 ч. 5 ст. 43, ч. 1 ст. 62, п. 4 ч. 1 ст. 89, ч. 2 ст. 128 та в низці інших норм законопроекту. Проте слід звернути увагу на те, що в проекті ТК України використовується поняття «режим» як до роботи, тривалості робочого часу та відпочинку, так і до праці, готовності працівника «стати до виконання трудових обов'язків». Також у розглядуваному законопроекті використовується поняття режиму неповного робочого часу, а також гнучкий режим робочого часу.

Водночас необхідно наголосити на тому, що правові режими в чинному законодавстві про працю (а також у нормах проекту ТК України) не вичерпуються лише режимами роботи, тривалості робочого часу та відпочинку тощо, оскільки той факт, що відносно того чи іншого порядку правового регулювання суспільних відносин стосовно праці законодавець не використовує поняття «правовий режим», не є достатнім фактом, з огляду на який, ми виключали б існування відповідних правових режимів.

Зважаючи на те, що правові режими в трудовому праві не складають собою певної чіткої системи, а їх ідентифікація є ускладненою різними об'єктивними та суб'єктивними чинниками, вважаємо, що цей стан правового закріплення правових режимів у трудовому праві є невідповідним та таким, що не сприяє правовій визначеності означених правових режимів, їх теоретичному осмисленню та практичному застосуванню. Саме тому, необхідним є виокремлення видів правових режимів у трудовому праві та їх класифікація.

На необхідність класифікації правових режимів загалом звертає увагу, Є.О. Березіна, вказуючи на те, що «при своїй зовнішній простоті та абстрактності класифікація правових режимів може бути орієнтиром для правового регулювання суспільних відносин як при правотворенні та правотворчості, так і при реалізації та застосуванні права з урахуванням особливостей суб'єктного, об'єктного, змістовного, функціонального, інструментального та іншого характеру окремих видів правових режимів. При вмілому використанні знань про класифікацію та про особливості окремих складових різних правових режимів суб'єкти правотворчості можуть ефективно регулювати суспільні відносини за допомогою правових норм, а правозастосовець – ефективніше здійснювати їх реалізацію, оскільки їм стає зро-

зумілою логіка права, взаємозв'язок видів функцій права, правових норм, способів і типів правового регулювання, способів реалізації права всередині окремих правових режимів» [2, с. 13–14].

В окресленому контексті слід звернути увагу на те, що в теорії права вченими вже зверталась увага на питання потреби виокремлення видів правових режимів загалом чи у тих чи інших галузях права, а також на проблему їх класифікації. Зокрема радянський теоретик права С.С. Алексєєв, зважаючи на співвідношення способів правового регулювання, поділяв правові режими на первинні та вторинні. Якщо первинні правові режими відображають співвідношення способів регулювання у певній частині соціального життя, то вторинні – модифікацію первинних, «ускладнюючи» їх правилами про певні переваги, додаткові права чи обмеження осіб, на які поширює свою дію цей режим [3, с. 190]. Окрім того, первинний правовий режим за допомогою використання техніко-юридичного прийому виключення, на думку І.О. Соколової, може бути як загальнодозвільним, так і спеціально-дозвільним. Уточнює цю класифікацію поділ правових режимів на загальні й спеціальні, які можуть бути преференційними або обмежувальними. Зокрема, якщо нормою права буде встановлено інше, але водночас, зберігатиметься однакове коло суб'єктивних прав і юридичних обов'язків певних суб'єктів права щодо одного й того ж об'єкта правового регулювання, виникає новий вид правового режиму – спеціальний [4, с. 11].

О.В. Малько та А.П. Ліманська вказують на те, що можна виокремити міжнародно-правові та внутрішньодержавні правові режими. До перших належать такі порядки регуляції та охорони, у встановленні та здійсненні яких беруть участь дві та більше держав. Внутрішньодержавні режими встановлюються з метою захисту зовнішніх кордонів, забезпечення громадської, економічної, інформаційної та іншої безпеки тощо. При цьому в межах внутрішньодержавних режимів виокремлюються такі підвиди, як федеральні, регіональні, муніципальні та локальні правові режими [5, с. 16]. Окрім того, А.П. Ліманська звертає увагу на те, що за юридичною природою правові режими можна поділяти на матеріальні та процесуальні. При цьому матеріальні правові режими визначають права, обов'язки суб'єктів правовідносин, предмети правового регулювання та носять (на відміну від процесуальних) більшою мірою статичний характер. Однак, зважаючи на те, що «формою життя закону є процес його застосування», «матеріальним правовим режимам так чи інакше повинні кореспондувати процесуальні правові режими, що встановлюють порядок вирішення конкретних юридичних справ у певній сфері суспільних відносин». Тому процесуальні правові режими динамічні, відображають динаміку юридичної діяльності [6, с. 17].

Загалом, наголосимо на тому, що в спеціальній юридичній літературі науковцями було розроблено різні підходи до класифікації правових режимів в цілому та правових режимів у певних галузях права. При цьому вважаємо, що найбільш повно соціально-правову сутність та юридичний зміст правових режимів у трудовому праві розкривають такі підходи до класифікації цих правових режимів:

1) залежно від часу дії правового режиму в трудовому праві їх можна поділи на постійні та тимчасові. Постійні правові режими в трудовому праві діють безперервно, а тимчасовими є такі, що виникають у зв'язку із настанням певних юридичних фактів, зокрема таких: а) простий чи виникнення необхідності у відверненні або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які становлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей (режим тимчасового переведення працівника на іншу роботу); б) вагітність жінки-працівниці (режим праці вагітних жінок); в) усиновлення дітей жінкою-працівницею (режим праці жінок, які усиновили дітей) тощо;

2) залежно від юридичних властивостей порядку впливу на сферу праці можна виокремити ординарні й екстраординарні правові режими у трудовому праві. Поділ правових режимів на ординарні та екстраординарні відомий теорії адміністративного права. Зокрема, на думку українського адміністративіста В.В. Гостєва, під екстраординарним правовим режимом слід розуміти «особливі правові режими життєдіяльності населення,

здійснення господарської та іншої діяльності організаціями, а також функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування на території, де виникла загроза безпеці та яка була визнана зоною надзвичайної ситуації, зоною озброєного конфлікту або зоною воєнних дій» [7, с. 177]. Проте потреба в неординарному правовому регулюванні суспільних відносин виникає не лише в межах адміністративного права та інших галузей публічного права. Аналізуючи чинний Кодекс законів про працю, можемо помітити, що в ньому містяться норми, котрими передбачаються загальні та особливі порядки правового впливу на суспільні відносини у сфері праці. На нашу думку, це є цілком закономірним, адже практично в кожній зоні надзвичайної ситуації, зоні озброєного конфлікту чи зоні воєнних дій мають місце суспільні відносини щодо праці, порядок регулювання яких об'єктивно має враховувати відповідні умови здійснення суб'єктами трудового права власних прав і обов'язків.

Для прикладу слід назвати ст. 119 Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) України, у якій встановлюються гарантії для працівників на час виконання державних або громадських обов'язків. В означеній нормі Кодексу законодавець встановлює правило, відповідно до якого на час виконання державних або громадських обов'язків (якщо за чинним законодавством України ці обов'язки можуть здійснюватися у робочий час) працівникам гарантується збереження місця роботи (посади) і середнього заробітку. При цьому працівникам, котрі залучаються до виконання обов'язків, передбачених законами України «Про військовий обов'язок і військову службу» і «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», надаються гарантії та пільги відповідно до цих законів. За визначеними у ч. 3 розглядуваної статті категоріями працівників під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення зберігаються місце роботи, посада і середній заробіток на підприємстві, у яких вони працювали на час призову. Окрім того, ч. ч. 3 і 5, 6 ст. 119 Кодексу врегульовується питання виплати грошового забезпечення відповідними категоріям працівників;

3) залежно від юридичної природи правових режимів у трудовому праві, їх можна поділяти на матеріальні та процесуальні. У зв'язку з тим, що в українському законодавстві не створено окремо двох кодифікованих законодавчих актів про працю з матеріальними нормами та процесуальними нормами, а діє КЗпП України, в якому містяться обидва види правових норм, можемо дійти висновку, що цей законодавчий акт містить як матеріальні, так і процесуальні правові режими в трудовому праві, що між собою є тісно пов'язаними. Для прикладу, поряд із низкою матеріальних правових режимів Кодекс містить правовий режим діяльності комісій з трудових спорів, котрим охоплені правила та стандарти організації цієї комісії (визначаються загальні питання порядку обрання, чисельності, складу та строку повноважень комісії, окремі аспекти організаційно-технічного забезпечення комісії тощо), її компетенція (правовий статус), процесуальні питання звернення до комісії та порядок прийняття нею заяв працівника, порядок та строки розгляду трудового спору і прийняття (та виконання) відповідних рішень в комісії, а також оскарження рішення комісії. Окрім того, КЗпП України містить правовий режим розгляду трудових спорів у районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судах, конкретизуючи таким чином сукупність загальних норм цивільного процесуального законодавства (щодо здійснення цивільного судочинства) у сфері праці;

4) залежно від специфічних ознак суб'єкта-носія правового режиму у трудовому праві, що мають юридичне значення у тій мірі, що потребують відповідного порядку правового регулювання (певні властивості власників трудових прав та їх правового становища), правові режими у трудовому праві можна поділити на:

а) правові режими у трудовому праві, зумовлені професійними особливостями суб'єкта-носія, головним чином, правовий режим праці шахтарів (осіб, що видобувають вугілля, залізну руду, руди кольорових і рідкісних металів, марганцеві, уранові, магнієві та озоке-ритні руди, окремих працівників шахтобудівних підприємств тощо); праці педагогічних та наукових працівників; праці працівників, котрих направляють у дипломатичні представни-

цтва та консульські установи України за кордоном; праці працівників релігійних організацій; правовий режим праці професійних спортсменів та тренерів;

б) правові режими в трудовому праві, зумовлені особливостями зайнятості суб'єкта-носія, зокрема, правовий режим неповного робочого часу; надомної роботи; дистанційної роботи; запозиченої праці (на сьогодні цей режим ще формується); періодичної (сезонної) зайнятості; (сумісництва тощо);

в) правові режими в трудовому праві, зумовлені психофізіологічними особливостями суб'єкта-носія, тобто, природними властивостями людини, які мають важливе юридичне значення з огляду на державну політику захисту дитинства, материнства, гуманізму, головним чином, правовий режим праці молоді; праці жінок; праці вагітних жінок; праці осіб з інвалідністю та роботи осіб зі зниженою працездатністю тощо;

г) правові режими в трудовому праві, зумовлені особливостями правового статусу суб'єкта-носія, що мають юридичне значення для сфери трудового права, зокрема правовий режим праці мігрантів; праці осіб без громадянства тощо;

д) правові режими в трудовому праві, зумовлені особливостями публічного статусу суб'єкта-носія, зокрема правовий режим праці державних службовців; праці працівників патронатної служби тощо;

5) залежно від об'єкта-носія правового режиму в трудовому праві, зокрема правові режими, пов'язані з виконанням роботи із підвищеним ризиком для здоров'я працівника (охоплюють працю на важких роботах, на роботах із шкідливими та небезпечними умовами праці, на роботах з особливими природними географічними та геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я).

Висновки. Правовий режим трудового права передбачає існування низки правових режимів у трудовому праві, котрі недостатньо послідовно та комплексно закріплені в чинному законодавстві про працю, що ускладнює теоретичне та практичне розуміння та застосування відповідних правових режимів. Допомагає вирішити цю проблему теоретичний поділ правових режимів у трудовому праві на види, залежно від застосування тих чи інших підходів, відповідно до яких вказані правові режими класифікуються.

При цьому класифікувати правові режими в трудовому праві можливо шляхом адаптації сформульованих вченими загальнотеоретичних підходів до можливого диференційного поділу правових режимів у галузях права. Тому основними підходами для класифікації правових режимів у сучасному трудовому праві України є їх поділ залежно від: часу дії правового режиму в трудовому праві (постійні та тимчасові режими); юридичних властивостей порядку впливу на сферу праці (ординарні та екстраординарні режими); юридичної природи правових режимів (матеріальні та процесуальні режими); певних властивостей власників трудових прав та їх правового становища; об'єкта-носія правового режиму.

Список використаних джерел:

1. Беляева Г.С. К вопросу о классификации правовых режимов. Актуальные проблемы российского права. 2012. № 2. С. 4–10
2. Березина Е.А. К вопросу о понятии и видах правовых режимов. Личность, право, государство. 2017. № 2. С. 4–16.
3. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. Москва: Юрид. лит., 1989. 288 с.
4. Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 21 с.
5. Малько А.В., Лиманская А.П. Виды правовых режимов в юридической науке и российском законодательстве. Современное право. 2014. № 8. С. 14–17.
6. Лиманская А.П. Специальные правовые режимы: общетеоретический анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2015. 30 с.
7. Гостев В.В. Поняття та використання адміністративно-правових режимів в сучасних умовах. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2010. № 1. С. 174–181.

